

Др Љубодраг ДИМИЋ*

ИДЕОЛОГИЈА И КУЛТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ 1945-1955.

Сваки покушај размишљања над темом "Идеологија и култура у Југославији 1945-1955", тако се бар нама чини, неминовно суочава историчара са бројним питањима која проистичу из особености послератног времена, карактера југословенског друштва, улоге партије у њему, функције агитпроп апарата, натопљености свих сфера друштвеног живота идеологијом.

Прве послератне године биле су време "набијено енергијом" ослобођеном у рату и богато историјским појавама и процесима са испреплетеним узроцима и последицама. Свет је изашао из великог рата "оптерећен" мноштвом проживљеног и подељен на победнике и побеђене. Ратна коалиција победника, оптерећена сукобима интереса, сумњичењима, неповерењем, противуречностима друштвеног развоја, распала се остављајући тешко наслеђе. Политика интересних сфера, блоковска подела света, трка у наоружању, пропагандни и идеолошки спорови и обрачуни, сукоби око уређења граница и друго, одлике су времена у коме је избачена крилатица "о гвозденој завеси", у име хришћанске цивилизације затражена одбрана "слободног света" од тоталитаризма, упућен позив на "крсташки рат" против комунизма, на једној, и захтев да се дефинитивно ликвидира и сатре "светска реакција" на другој страни, избио први, до тада незамисливи, сукоб између комунистичких партија и социјалистичких земаља, почела да се руше колонијална царства и настаје "трећи свет". На унутрашњем плану то је било време обнове и изградње земље, првог петогодишњег плана, радних акција, пруга и градилишта, аграрне реформе, колонизације, колективизације села, великих кампања на описмењавању, борбе за северозападне границе - али и терора, принуде, страха, развлашћивања пораженог непријатеља, прве

* Аутор је ванредни професор на Филозофском факултету у Београду.

(1946) и друге (1948) национализације, I устава, V конгреса, сукоба са Информбироом, економске блокаде, Голог отока, контролисаних информација и контролисаног живота, револуционарног заноса за једне и "великог страха" за друге, време у коме је постојао привид да је остваривање циљева социјализма у најближој перспективи, године скромног живота и сталног "стежања каиша" кад се, како то сликовито описују учесници у књижевним полемикама, живело између "херојске прошлости и још сјајније будућности".

Југославија је у предвечерје Другог светског рата била веома хетерогена заједница са измешаним становништвом на различитим степенима националне свести, које је делила традиција, обичаји, менталитет, вера, степен просвећености и културне развијености, језик, писмо, начин производње, економска развијеност, привредни и производни односи, професионална и друштвена структура, култура живљења. Две деценије живота у заједничкој држави нису битније утицале на интеграцију друштва које је карактерисала велика раздробљеност и неравномерност. Окупација, ужас грађанског рата и горко геноцидно искуство (1941-1945), додатно су продубили разлике и појачали неповерење. Радило се о друштву које је, тих првих послератних година, напосто "искочило из својих зглобова". У рату и у првој послератној деценији, село је напустило, и ка градовима кренуло, више милиона људи. Појединац - грађанин, симбол епохе у којој је формиран, исчезао је заједно са светом који је представљао, утопио се у мору полусељака-полуварошана. Свест становништва села и града, друштвено условљену свиме проживљеним у рату и доживљеним у првим послератним годинама, уз остало, обликовала је и култура. Обичаји искуством стечене навике, традиције такође су утицали на идентитет и били темељ мишљења. На то се "надограђивала" идеологија револуционарног субјекта.

У таквом друштву, људску свест су, након 1945, много лакше обликовале црно-беле, упрошћене, редуковане и вулгаризоване идеолошке представе и пропагандни модели него вишедимензионална, слојевита, утемељена тумачења научника, уметника, културних радника. Угасле културне потребе већег дела становништва доприносиле су да се у "видном пољу" не налази уметност, наука или култура већ идеологија. Емоције су имале превласт над рационалним мишљењем, идеологија је потискивала науку и уметност, романтично и митоманско пројектовање историјске слике победника обликовало је стручну свест, уметнички сензибилитет, стваралаштво. Подједнако, степен развијености колико и општа политизација и идеологизација друштва, пресудно су утицали да уметници своје теме траже и налазе у политичкој свакодневици.

Припадајући типу левице, формираном на крају првог светског рата, Комунистичка партија Југославије је била партија револуционарне акције, што је одређивало њен програм, методе у раду, број чланова, организацију преко које спроводи своје идеје и шири утицај. У првим послератним годинама, у рукама КПЈ налазила се целокупна власт (извр-

шна, војна, управна, судска). Из угла одржавања власти и настављања револуционарних процеса идеологија КПЈ је имала пресудан значај. Партија је задржала своју кадровску организацију и конспиративни начин рада. У питању је био "политички опијен" покрет, који је од једне бројно мале партије, осуђене од Коминтерне непосредно пред Други светски рат као "легло империјалистичких шпијуна", израстао у дива (141.000 чланова 1945. године) и стао уз бок СКП(б) као најзначајнији фактор у европском комунистичком покрету, најдоследнији "антиимперијалистички" експонент према Западу, револуционарно-демократски центар за Балкан - моћан и способан да шири своје идеје, да их намеће. Од свога чланства и симпатизера КПЈ је тражила идејну борбеност, приврженост традицијама НОБ-а и револуције, спремност у спровођењу партијског програма и "партијске линије" у свим областима друштвеног живота, оданост Југославији као држави. Изграђена на принципу демократског централизма, с превлашћу централистичке компоненте у свим питањима од општејугословенског и међународног значаја, КПЈ је 1945. представљала основни кохезиони фактор у земљи. Држава је била централизована и партијска. Њом се управљало из једног центра - Политбироа ЦК КПЈ. Југословенска федерација била је, тих првих послератних година, лажна федерација. Крути федерализам је, уз политички монопол и партијски централизам, одговарао политици етатизације својине и административној интеграцији државе у свим сферама друштвеног живота. Концепт државног федерализма није значио и партијски федерализам. Крајње утилитарно идеолошко васпитање није било идеолошко-политичка и културна еманципација већ, превасходно, извршење конкретних партијских задатака.

Сукоб са Информбироом овенчао је КПЈ победом и отворио могућност за критичко преиспитивање сопствене праксе, али и проузроковао цепање њеног јединственог језгра. У идеолошком раду КПЈ се ослобађала совјетских утицаја и окретала изучавању сопственог револуционарног искуства, "позитивној" традицији, "плодотворним" садржајима прошлости. Репресивном политиком партија је гушила сваки "туђи" идеолошки утицај. У годинама препуним противуречја остварен је идејни прелом. У идејном раду посебна пажња је поклањана објашњавању природе југословенске револуције, њеним специфичностима, начину решавања националног питања, економици прелазног периода. Нови стил рада, успостављен на VI конгресу КПЈ 1952. одредио јој је улогу "идеолошке авангарде радничке класе и друштва у целини". Одрицање од улоге "командног центра" било је сасвим условно а тежња да псотане "основна усмеравајућа снага у друштву" властити одбир.

Кадрови ниског образовања, навикнути на директивни стил рада, испуњени страхом од новина, дезорганизације власти, опште анархије, напуштања комунистичког курса и рестаурације грађанског друштва, губљење стечених позиција у друштву, тешко су се навикавали на нови стил рада. Насупрот њима предност је давана "људима који смело и одважно мисле". Ипак, Партија се никада није могла ослободити убеђења да су "искуства са довитљивим, паметним интелектуалцима, који

имају смисла за агитационо-пропагандни рад, а нису до краја одани Партији - веома жалосна".

Руководећа улога КПЈ у власти и управи масовним организацијама и осталим институцијама (школе, универзитети, културне установе, институти, штампа), наметнула је потребу за увођењем система у руковођењу који би обезбедио и контролу у извршењу задатака. Задатак апарата агитације и пропаганде био је да у рукама КПЈ и њених пропагандних установа концентрише "посредно или непосредно", целокупни политички, културни, просветни и научни живот, којим је требало руководити непосредно из партијских центара од централних покрајинских или нижих партијских форума. Агитпроп апарат је требало да каналише све тежње становништва за културним животом и да спречи сваку тежњу или покушај партији непријатељских елемената да културни живот подчине својим интересима. Партија је настојала да организирањем агитпроп комисија (са секторима за штампу и агитацију, теоријско-предавачки рад, културну делатност, организационо-технички и педагошки рад) при свим партијским комитетима (од централног до реонских) и задуживањем појединаца по бироима партијских ћелија, директно и ефикасно утиче на савлађивање "спонтаности и анархичности". Делатност агитпроп апарата, као и сличних тела у масовним организацијама и државном апарату, одликовала је директивност, обавезност, ауторитарност, дириговање, наметање, беспоговорност који су били супротни самом бићу културе, уметности, науке и мисаоном склопу стваралачке интелигенције. Целокупни културни живот нашао се под тоталном контролом агитпропа. Чланци и говори партијских функционера били су обавезни и обавезујући за целокупну "интелектуалну елиту". У тим текстовима недвосмислено је сугерисано да стваралаштво и друштвене науке представљају сервис политике и идеологије. Њима је манипулисано, они су употребљавани и коришћени за "подгревање емоција", контролу мисли, удаљавање од стварности. Писање партијске штампе обавезивало је културне раднике, уметнике, научнике. Ништа није препуштено самосталној процени "кадрова" на терену. Све је тумачено са позиција "опште партијске линије" - "васпитавање маса", писање штампе, репертоарска политика, однос према традицији, перцепција уметности и књижевности, вредновање науке. Предавања, изложбе, плакати, позоришна политика, издавачки планови и друго били су само разрада и популаризација опште политике и идеолошке линије КПЈ, у складу са којом је деловао агитпроп апарат. Сфера културе била је без остатка идеологизована и подређена извршењу партијских задатака у привреди, уставно-правној изградњи, унутрашњој и спољној политици. Монопол КПЈ у држави и друштву одређивао је делатност агитпроп апарата. Према проценама које се срећу у званичним извештајима преко 50% политичке агитације КПЈ је спроводила кроз културно-просветни рад.

Проживљено у рату и "доживљено" у привм послератним годинама оставило је траг у животу и стваралаштву генерација писаца, умет-

ника и научника који су му били савременици. Размере догађаја пореметиле су "сјајну усамљеност", оптерећивале али и искушавале уметничку природу и критичку свест стваралачке елите. Друштвена ангажованост, која се најчешће није могла избећи, посебно када је било у питању уметничко или научно бављење савременошћу, потирала је аутономност уметничког или научног позива, оптерећивала страстима, пристрасностима, идеологијом. "Ново доба" са новим вредностима, моралним начелима, колективним илузијама, кадровски организованом КПЈ наметало је савременицима своја уверења, усмерења, садржаје.

Став револуционарног субјекта према уметничкој и научној елити имао је своје исходиште у неповерењу, искључивости, сумњичавости карактеристичној за однос радничког покрета према интелекцији. Истичано је да је интелекција сродна ситној буржоазији по својој млилатовости, неспособности за дисциплину и организовани рад, по свом индивидуализму, "сумњивим" схватањима и реакционарним идејама, пасивном ставу, пореклу, прошлости. Истовремено, није јој оспоравана посебна теоријска, политичка и идеолошка важност у "осмишљавању циљева" за које се радничка класа бори. Од ње је тражено да раскине са илузијама и навикама, да своју пажњу посвећује реалном развоју друштва и стварним условима друштвено-економског живота. Увиђано је да "без руководства специјалиста (стручњака) различитих области знања, технике, науке прелазак у социјализам није могућ", па је инсистирано на привлачењу интелекције на позиције Партије и заговарано њено преваспитавање. Интелекцији су супротстављани "партијски кадрови". Тако су, уз подршку власти дилетантанизам, аматерство, романтични "социјалистички патриотизам" и "партизанско југословенство", идеолошка искључивост, догматизам враћени у сферу културе истискујући из ње уметничке слободе, "кварећи" стваралаштво, спутавајући "критичко мишљење".

Привлачење, диференцијација и преваспитавање "буржоаске интелекције", на једној страни, и стварање кроз "социјалистичку школу" нове интелекције одане циљевима КПЈ, на другој страни, два су процеса која упоредо теку и чине суштину односа КПЈ према интелекцији у првим послератним годинама.

Мноштвом мера нова власт је утврђивала "исправност" научних и културних радника, наставног особља у школама и на Универзитетима, држање и рад академика за време окупације. Одстрањена је могућност да та категорија интелектуалаца утиче на уметнички, научни, културни и уопште друштвени живот земље. Културне и научне установе биле су дужне да у посебним извештајима, које су састављале за ту прилику специјално сачињене комисије (судови части), "осветле" рад и држање сваког свог члана и да оне, за који се утврди да су криви, удаље из своје средине. Искључивање из културног и научног живота предвиђало је и законодавство нове власти. "Народни судови" судили су великом броју "народних непријатеља", "експлоататора", "капитуланата".

Највећи део интелекције заузимао је позицију "немешања у политику", неутралност, како се показало, неодољиву и недоговечну. Та

је група, коју у жаргону партије називају "споразумашка", била главни објект интересовања КПЈ. Њена идеолошка позиција у јавном и културном животу била је под сталним надзором. Решење "проблема интелигенције" у целини зависило је, по мишљењу партијских функционера, од тога у ком ће обиму и којом брзином КПЈ успети да тај део интелигенције "диференцира" и привуче на своју страну. Задатак није био лак. У његовој основи било је разбијање мита о интелигенцији као самосталној економској класи, стварање уверења да политичка снага те друштвене групе зависи од степена њене повезаности са радничком класом, "преваспитавања" интелигенције у духу новог времена али и гушења сваког левичарења, секташтва, нихилизма, неповерења према интелигенцији у сопственим редовима.

Под "преваспитавањем" се подразумевало, пре свега, упознавање интелигенције са циљевима и задацима социјалистичке изградње, затим мењање њених навика, васпитања, традиција, старог начина живота и мишљења. Мере које је Партија примењивала на "преваспитавању" интелигенције и њеном "проширивању видика" произлазиле су из изучавања марксизма-лењинизма и доброг увида у решавање тога проблема у СССР-у. Партија је вршила идејно убеђивање, научно и тактично објашњавање предности социјалистичке идеологије над буржоаском, истицала морални ауторитет пролетаријата и свих снага које су извојевале победу у рату, агитовала да се интелектуалци укључе у рад масовних организација (Народни фронт, синдикат, АФЖ, УСаОЈ), да приђу КПЈ. Методи и форме "увлачења" интелигенције у социјалистичку изградњу били су различити, од циркулара и директивних писама упућених партијском чланству са упутствима како прићи интелигенцији, до коришћења у ту сврху радија, штампе и осталих масовних медија на којим се таласима или страницама отварао дискусија о проблемима савремености, културе, уметности, науке, историје, језика, критике, васпитања, друштвеног развоја и друго, са циљем да се изврши окупљање интелигенције.

Нису за потцењивање биле ни мере на подизању економских, животних и радних услова интелигенције, а посебно научних и културних радника. Истакнути културни и научни радници добијали су право да, поред стамбеног простора, имају још једну до две просторије за научни рад и библиотеку, поседују карту Р-1 која им је омогућавала повластице у снабдевању, добијају веома високе хонораре, објављују књиге, приређују изложбе, стичу признања и награде, примају сталну материјалну помоћ, одмарају се у одмаралиштима затвореног типа. "Поверењу" у нову власт доприносила су и значајна материјална улагања у просвету, културу, науку, обнову Универзитета, подизање библиотека и школа, културних и научних установа, оснивање професионалних и стручних савеза и удружења. У оквиру наведених установа организоване су сталне дискусије и разговори о "актуелним проблемима", држана политичка и стручна предавања, радиле партијске школе и кратки партијски курсеви, наступали истакнути комунисти и културни радници. У "преваспитавању" је коришћен и морални, научни и уметнички углед појединих истакнутих интелектуалаца - чланова или симпатизера партије.

"Активност" и "приврженост" партији временом је постао један од основних критеријума за пријем на Унверзитет, уметничко удружење, културни живот. Приклонити се важећем идеолошком курсу значило је, уз остало, живети без материјалних проблема, без оскудице која је притискала све слојеве друштва. Истовремено, методи "преваспитавања" и упорност исказана у раду, сведочили су о заинтересованости партије и државе за ту друштвену групу.

Иако је процес диференцијације, привлачења и преваспитавања грађанске интелигенције давао добре резултате, КПЈ је према тој друштвеној групи задржала бројне резерве. У партијским дискусијама је истицано да се интелигенција "тешко сналази и не може своју делатност да усклади према приликама и духу времена". Такво становиште још више је истицало важност тезе да је у новом друштву које гради социјализам неопходна "нова интелигенција". За разумевање става према интелигенцији веома је индикативан Брозов говор у САНУ, новембра 1948. Том приликом су академици упозорени да револуционарни период још није завршен и да ће трајати све док "капиталистички елементи" који бране своје преостале позиције у друштву "не буду потпуно побеђени". Јосип Броз је упозорио оне који мисле "да је наука нешто за себе, да она мора бити неутрална, да њих не може интересовати ништа друго осим 'чисте' науке", да су таква гледишта супротна појмовима прогреса и за КПЈ неприхватљива. Насупрот томе, он је упутио позив свим научницима "да ставе своје знање и снагу" у службу нове социјалистичке Југославије, у службу "стварања сретније будућности". Наука је, по мишљењу Ј. Броза била она "сила која помаже најнапреднијој друштвеној класи... да изврши револуционарним путем дјело гробара старог, преживјелог друштвеног уређења".

Слична упозорења упућивао је и водећи партијски идеолог Милован Ђилас. Он је од научних и културних радника тражио да се ослобађају "утицаја свакојаких буржоаских школа" и традиционалног, "махом буржоаског", начина мишљења. По његовом мишљењу, сваки озбиљнији научни или педагошки рад морао се заснивати на основама дијалектичког материјализма - идеологији интернационалне радничке класе. "Између двију идеологија (пролетерске и буржоаске) нема средине ни споразума. Сваки споразум у тој области значи пораз за пролетаријат, значи кочење његове борбе, тровање његове свијести. Социјализам мора побједити, мора уништити капитализам - то је закон, то је основа идеолошке борбе пролетеријата против буржоазије. У том питању, у питању коначног циља - компромиса и не може бити. Отуда је идеолошка борба против схватања туђих пролетеријату неизбежни саставни дио борбе за социјализам, борба за комунизам". Партија је била спремна да неко време "трпи" "буржоаску науку" али то није значило да се са таквим стањем помирила.

Стварање "нове" интелигенције било је суштински повезано са организацијом "социјалистичке школе". Школа је требало да оспособљава генерације способне да преузму најсложеније послове планирања, организовања, усмеравања и координирања социјалистичке изградње

друштва. У наставним плановима и програмима "акцент" је био на "тумачењу развоја друштва и природе са дијалектичко-материјалистичког аспекта". За просветне власти уџбеници су представљали конкретизацију свих планова и циљева које је друштво наменило школи. Интерес државних и партијских власти био је да садржаји уџбеника буду пожељни, у складу са официјалном идеологијом, са јавно израженим васпитним порукама, идејно опредељени. Критеријуми вредности које су уџбеници афирмисали најчешће су исказивани путем бројних стереотипа који су у њима имали функцију специфичних "трансмисија" за уобличавање и ширење пожељне друштвене свести. Чињеница да су уџбеници већ по својој природи редукција редукције додатно је утицала на појаву идеолошких стереотипа у њима. Стереотипи у уџбеницима, као релативно постојана, крута, субјективна, шематска виђења друштвене стварности, недовољно проверени и упрошћени појмови, ставови настали у немогућности објективног и свестраног опажања и анализирања сложених друштвених појава, упрошћене и неоправдано широке генерализације и друго, представљали су својеврсне идеолошке "кодове комуницирања" којима је ђачка популација усмеравана у "пожељном" правцу. У недостатку знања проблеми су решавани шаблонски, аутоматски, по раније понуђеном клишеу, по инерцији.

У новом времену улогу културних радника преузели су пропагандисти. Део стваралачке елите, изложен сумњи и подозрењу, екскомунициран је из културног и научног живота. У партијским документима тај део интелектуалне елите је проглашаван за "интеграле", "националисте", "реакционаре", "чисте", "неутралне", "нетенденциозне", "потпуно изгубљене", "морално пропале", "политичке банкроте". Мимикрија је била један од начина опстанка. Према њима, њиховом стваралаштву, науци и друштвеном ангажману било које врсте, тражена је опрезност, будност и заговарана "немилосрдност" у случају да се "утврди" да је у питању непријатељска делатност. Аутор није одвајан од уметничког или научног дела које потписује. На другој страни, за формирање нове социјалистичке интелигенције, биле су потребне године. "Празан" простор на "фронту" културе испунили су "партијски кадрови".

Стаљинова парола - "кадрови решавају све" била је један од основних принципа бољшевичке политике КПЈ у предвечерје рата и у првим послератним годинама. Доминирало је убеђење, да су за спровођење "правилне" партијске линије у живот потребни кадрови - "људи који разумеју политичку линију партије, који је усвајају као своју властиту линију, који су спремни да за њу одговарају, да је бране, да се за њу боре". Кадрови су политички и теоретски формиран на партијским курсевима а политички изграђивани и проверавани кроз рад у илегалу, народноослободилачкој борби, обнови и изградњи земље. У идеолошком раду са кадровима КПЈ се ослањала на искуство из предратног и ратног периода и "свестрано" користила програм и начин идеолошког васпитања СКП-б.

Идеолошки садржаји испуњавали су "универзална знања" која су поседовали партијски кадрови. Дисциплина и беспоговорност чинили су темељ васпитања. Целокупан рад је пратила "разрада" општих идеолошких начела али и формирање посебних "стратешко тактичких знања" и погледа у ужим специјалистичким областима. Све је популаризовано, упрошћавано, сажимано, прилагођавано укусу и нивоу образовања полазника. Циљ је био да кадрови, "наоружани учењем марксизма-лењинизма", руководе борбом "наше партије" на свим фронтима друштвеног живота. Целокупна настава је била поткрепљена партијским документима, рефератима, резолуцијама, програмима, брошурама и другом, прецизно изабраном, литературом. Доминирало је мишљење да са партијским кадром треба "само стрпљиво радити и преорјентисати га да од борца, војног или политичког руководиоца из рата, постане, и то што пре, добар руководилац у привреди, у администрацији, на културно-просветном раду". Опште образовање и ерудиција сведена је на формалност. По мишљењу највиших руководиоца КПЈ посебна пажња је требало да буде усмерена на уздизање "квалификованих теоретских кадрова" задужених да воде борбу за "идејну чистоту, за научна схватања у нашим школама, на пољу културе и уметности, против идеалистичких тумачења у науци и против заосталости сваке врсте". Међу таквим квалификованим теоретским кадровима, чије је "правилно" распоређивање КПЈ сматрала "горућом потребом", налазили су се и они задужени за сектор културе, стваралаштва, науке, просвете.

Васпитавани у духу непоколебљиве верности "ствари радничке класе" и искрене оданости "великим и светлим" идејама комунизма, кадрови упућени у "сектор културе" били су спремни да, не жалећи труда, "сваки на своме месту и на своме послу" беспоговорно спроводе директиве КПЈ. Садржина њихових знања готово сасвим је била идеолошка, само у ретким случајевима и стручна. Свој "нови положај" на "фронту културе" кадрови су заснивали на ванредном карактеру налога који им је давала партија. Задаци који су им поверавани проистицали су из потребе да буде "образложена" уметничка и научна страна легитимности револуционарне промене власти. Учење о диктатури пролетеријата је било најшири идејни оквир делатности тих "инструктора", "комесара", делатника у сфери културе. Постигнути резултати мерени су степеном успешности постигнутог пропагандног циља, без обзирања на чињеницу да је идеологија потирала природу уметности и науке. Технике уметничког рада и строга методолошка правила струке кадрови најчешће нису ни познавали. Стручна критика је сасвим изостајала јер није било оних који су били у стању да вреднују уметничко дело и оцењују стручност научног рада. Све је вредновано кроз призму политике и идеологије. "Правилан" избор тема и њихова "објективна" обрада постизани су уз помоћ познавања стварности, стицања научних и теоретских знања марксизма-лењинизма, поседовање "исправних" идеја и погледа, неговања "љубави према истини". Политика је арбитрирала у томе шта ваља хвалити а шта кудити. Речник, тон директиве, приступ проблему, место са кога се суд изриче и кога изриче, непогрешиво је говорило о значају

који партија придаје појави на коју се критика односи.

Партија је, преко кадрова, одређивала "јасну перспективу" и "одређену линију" у свим сферама друштвеног живота, па и у култури. Кадрови су руководили идејно-политичким васпитањем, надзирали делатност писаца, уметника и научних радника, бринули о лојалности и моралу, ширили интернационалистичку и класну свест, неговали револуционарне традиције, "бојили" уметност, културу, стваралаштво идеолошким бојама. Партија је била једини ауторитет који су поштовали. Партијска дисциплина је била њихов највиши закон. Норме за понашање у струци проналажене су у партијским нормама исказиваним у конгресним и пленумским документима, говорима партијских функционера, личном ставу уметника или научника - партијаца.

"Културним радником" се постајало случајно, по партијском налогу. Више наоружани револуционарним полетом него политичком и стручном спремом, кадрови су се сатирали од рада. Себе су сматрали војницима партије. Сваку дужност су прихватили беспоговорно. Посао "на фронту културе" су доживљавали као било коју дужност коју би им партија поверила. Веровали су у утопију у превазилажењу разлика између умног и физичког рада. У "струци" се нису дуго задржавали, тј. веома често су мењали дужности. Углед који су имали заснивао се на заслугама и дужини револуционарне службе а не на уметничком сензибилитету и знању. Језик који су унели у културу био је језик револуционарне борбе ("фронт", "борба", "битка", "мобилизација", "армија", "маса", "одреди", "дисциплина", "победа", "истрајност", "несаломивост", "непријатељ" и друго). Командовање у култури било је налик командовању војним формацијама. Све се сводило на заповести, директиве, стратешко-тактичке указе, налоге. Кадрови су били задужени да наметну "идеолошки оквир" у коме ће се стваралаштво и наука развијати. Њихова улога је изразито "контролна" и стога партија брине да они буду "правилно распоређени" и "најцелисходније искоришћени". Тек пред крај педесетих година у врховима патије преовлађује свест да сферу културе, научне и културне институције оптерећују кадрови који, ни по својим способностима, ни по квалификацијама, ни по знању, не заслужују да се налазе на таквим местима. Али ни тада, као ни много година касније, идеолошки критеријуми нису напуштени.

Слобода која је дарована уметницима и научницима није била без граница. Стваралачкој интелигенцији је "саветовано" да се клони "туђег утицаја", дистанцира од "буржоаске" уметности и науке, избегава "скретање" у индивидуализам. "Партијност" је и даље била обавезна, идеологија која "извире из друштвених и научних процеса" сматрана је добродошлом, за политику "која ослобађа друштво" било је места у свим сферама стваралаштва и науке.

Партија је била та која дарује слободу. Ту слободу оновремени уметник, научник и културни радник није сам досегао. Режим је, сувише дуго, стварао прилагодљиве људе чији професионални и лични морал није био нарочито висок. У југословенској култури није било много појединаца који су били спремни да ризикују, оних који пишу и стварају за

своју душу и по сопственој савести, који страдају из уметничких или стручних убеђења, који настоје и успевају да остану своји. Насупрот томе, бројни су они који се "удварају" режиму, који су склони да чине уступке на рачун струке којом се баве, спремни на компромисе (избор теме тумачење личности и догађаја и друго) тамо где компромиси нису дозвољени и могући, способни да "сагну главу", да се брзо прилагоде новим "ветровима", да жртвују своја до јуче "најтврђа" уметничка и стручна уверења, да опстану на "кривинама" политике, жељних да се "сместе" у хијерархију власти, да успеју, да напредују. Од интелектуалца који је годинама истрајавао на споредним неинвентивним уметнички и научно сасвим неважним темама, који није познавао занат своје струке, који је себи постављао "мале захтеве", који није радио "на себи", без дара, знања, ерудиције, образовања није се могло очекивати да поведе разговор о смислу и слободи уметничког и научног стваралаштва. Политика, односно одређени партијски курс, политичка клима изградила је онај зид који је неумољиво спутавао стваралаштво, културу, науку, нагонио их да се "уклопе" у уски политички концепт, потирао њихову природу, значење, идентитет, пресудно доприносио стварању својеврсног вакума у свести савременика. Слобода је, на крају, била дарована и, као таква, условна, детерминисана, непотпуна. Ипак, досегнути уметнички и научни резултат се почео више ценити од "намере" са којом је уметник или научник приступио теми коју обрађује.

Погледе на културу и уметничко стваралаштво КПЈ је формулисала непосредно пред рат, у исто време када је отпочео и процес њене убрзане бољшевицијске и припреме за извођење револуције. У таквом контексту догађаја све области науке и стваралаштва постале су само један од елемената револуционарне акције, подређен револуцији. Револуција је из основа мењала друштвени живот, па је и пред културу стављала нове захтеве и задатке. Од књижевника и уметника је тражено да уђу у срж друштвених догађаја и промена, буду пропагатори нових идеја, не тону у апстракцију, не пропуштају да живот тече мимо њих, напусте такозвану "сјајну усамљеност". Револуција је тражила да у уметности буде учињен заокрет од до тада владајуће идеје "чисте уметности" ка идеји естетичког уталитаризма.

Борбене, моралне и идејне поруке Партије прихватила је у периоду пред рат, социјална уметност, чији су представници, након ослобођења и освајања политичке власти, сматрали да је победа идеја које су пропагирани у својој поезији и прози, на својим платнима и у композицијама, у исто време победа тог стваралаштва. У таквом, прилично искључивом ставу и начину мишљења подржавала их је и права "армија" нових, тек описмењених читалаца и конзумента културе, која је могла да прихвати и разуме само једноставан, јасан и сугестиван начин писања, сликања, компоновања и извођења.

При формулисању циљева у сфери културе Партија је полазила од објективних потреба које је наметала културна заосталост наслеђена

из прошлости, властитих искустава стечених у илегалном периоду живота и НОБ-у и праксе прве земље социјализма. Велика културна заосталост процењивана је као потенцијална опасност за даљи развој револуције. Њено превазилажење носило је у себи идеолошке и економске разлоге, који су то питање чинили једним од приоритетних. Одстрањивање културних разлика, проширивање круга корисника културних и просветних установа и буђење потреба за културним животом било је приоритет. Партија је путем културе ширила своје политичке погледе и своју идеологију, веома ефикасно утицала на свест људи, покушавала да објасни револуционарне промене, подстицала на нове напоре у изградњи социјализма. Култура, наука и просвета нису смели да заостану за економским развојем земље, јер се напредак економије није могао ни замислити, а још мање остварити са "политички несвесним", необразованим и стручно неспособљеним радником. Зато је у основи партијског става према култури било превазилажење наслеђене културне заосталости, радикална демократизација културе и ликвидација идеолошких остатака капитализма у свести широких радних маса и њихово васпитање у духу социјализма.

Задаци који су постављани пред уметност проистицали су из посебне улоге коју је партија давала уметницима. У употреби су биле крилатице из совјетске праксе да су књижевници и умјетници "инжењери људске душе", "пробуђени делови народа", "народна свест о себи самом и својим патњама". Њихова је дужност била да васпитавају "масе трудбеника", говоре о величини догађаја у којима су оне учествовале, пишу о значењу ослободилачког рата и народне револуције, тумаче суштину епохе која је неповратно ишчезла и оне која отпочиње, извлаче искуства из догађаја и формирају свест да се историја може мењати. Рад на изградњи самосвести сматран је предусловом великог друштвеног преображаја коме се тежило. Формирање политичке, друштвене и историјске свести, социјалистичког патриотизма, оданости друштвеној заједници, разумевању историјских збивања и друго чему је доприносио уметник, књижевник, научник отуда је захтевало стални надзор и привлачило пажњу партије на власти.

Задатак књижевности и уметности је био да каже народу шта је све урадио, да га учини свесним оног дела које је извршио, да га упозна са перспективама које пред њим стоје, да га учине свесним његових неисцрпних снага и могућности и да му покаже шта све треба и упркос чему урадити. Партија од уметника тражи да "уметнички" обраде "нашу савремену историју", "наше друштво", савременог човека, прикажу преломне догађаје НОБ-а, обнову, индустријализацију, изградњу, стварање новог човека. Уметници и књижевници су, према партијским инструкцијама, добили "часну улогу" да својим делима овековече и изразе "историјски заокрет" и да у тим догађајима нађу инспирацију и своје теме.

Партија је тражила да уметност постане својина народа, па је стога, она морала да буде одраз, објашњење и документ стварности. Форма путем које су такви садржаји изражавани морала је бити приступачна и лако схватљива. Дела која су испуњавала ова два захтева сма-

трана су "високо идејним". Мотив је често налажен у "позитивном наслеђу" на које се КПЈ ослањао. Да би служила револуцији, традиција је морала да буде марксистички и критички осветљена "на нов начин", тј. морала је да буде "партијна", по форми "реалистична", по садржају "напредна", "социјална", "народна", истовремено јасна, разумљива и "широко" приступачна. Партијска критика је идеолошким мерилима вредновала и дело и аутора и уколико би један од елемената био доведен под сумњу и знак питања, такво наслеђе је одбацивано као негативно.

Идеолошке и политичке околности нису погодиле рационалном изучавању друштвених наука. Интереси револуције, државе, класе на власти, народа били су у сукобу са бићем стваралаштва и постулатима струке. Политички и идеолошки непожељни садржаји потискивани су из свести савременика, забрањивани, заборављани, потирани, мењани. Суморна слика живота у Краљевини Југославији и идеализоване представе револуције биле су у свакодневној употреби. Култура и наука најдиректније су доприносиле утиску да је успостављени поредак природно израстао из прошлости.

Ширина НОБ-а и међународне прилике које су обликовале југословенску револуцију пресудно су утицале да у првим послератним годинама буде присутан шири распон схватања о слободи стваралаштва. На делу је модел културне политике изграђен пре рата, а прилагођен новим условима насталим након 1945. На његово формирање битно су деловала три елемента: централистички устројена држава, потреба обнове и изградње земље, совјетско теоријско и практично искуство. У почетку без укалупљивања мисли уметничко стваралаштво је подређивано политици и идеологији. Идејно-политички путоказ постоји али није било строгих идеолошких норматива које уметници, књижевници и научници морају поштовати. Мерило свих вредности је оданост уметника програму КПЈ, НОБ-у, обнови, борбеним традицијама Партије. Од књижевника и уметника се тражи да што боље и успелије опишу и осликају напоре на обнови земље, подрже друштвени процес и промене на литерарном и уметничком плану, величају рад ударника, уметнички осликају градилишта, самопрегор, добровољни рад.

Прелазак на "изградњу социјализма" и сукоб са Информационим бироом означили су период у коме је отпочело нормирање уметничког стваралаштва. У стваралаштву преовлађује "тематика дана", "борбени оптимизам", "служење народу". Књижевник, уметник и научник су у функцији остваривања друштвених задатака са израженом идеолошко-политичком функцијом. Практична страна реализације политике у култури препуштена је држави и њеним органима, док је идеолошко-теоријска компонента и даље била под будним надзором највиших партијских форума. У складу са задацима КПЈ друштвена стварност и њена репродукција дефинитивно су овладали културом. "Високоидејна уметност" је имала изражену васпитну улогу. Све је вредновано и процењивано према служби "социјалистичкој држави". Идеолошка осетљивост и

значај сфере културе пресудно је утицала да партија преко апарата за агитацију и пропаганду и државне законодавно-административне делатности, врши институционализовање свих облика уметничког стваралаштва, културе и просвете. На тај начин је искључивана (смањивана на најмању меру) могућност испољавања уметника и културних радника ван контроле партијских форума.

У оцењивању уметничког живота доминирале су две тезе. Једна је говорила да је уметничко стваралаштво "замрло", "онемело", да уметничко вредновање догађаја заостаје (и временски и квалитативно и квантитативно и по разноликости и по патосу) за стварношћу и величином збивања која траже да буду уметнички обликована. Друга теза је произилазила из претходне и истицала да је уметност остала дужна народу, његовој борби и његовим прегнућима након ослобођења. Изречене на I конгресу писаца Југославије, те тезе су, у својој суштини, биле преузете из реферата које је почев од 1935, по разним питањима уметности и културе износио Андреј Жданов. Након сукоба са Информационим бироом, наведене тезе нису нестале, већ су задржале своју актуелност све до краја педесетих година.

После сукоба са Информационим бироом "друштвена корисност" уметничког стваралаштва, културе и друштвених наука је повећана. Партија је од уметника, културних радника и научника тражила да буду ангажовани у свакодневној борби са ИБ-ом. Користећи теорију одраза и метод социјалистичког реализма уметници су требало да стварају дела "о нашој савремености која сама собом демантује и руши све те снаге које се боре против ње". У том ставу партије могуће је наћи објашњење чињенице да у времену када целокупни државни и друштвени живот креће новим правцем, када II пленум КПЈ тражи "смело и без колебања" напуштање старих клишеа и формула, туђе праксе и организационих форми и захтева окретање домаћем искуству, у књижевности и свему осталом уметничком стваралаштву опстају стари захтеви. Писци, и даље, темељно проучавају социјалистичку привреду и процесе производње. Уметници у делима одражавају стварност која их окружује, описују одушевљење милиона радних људи, њихове радне победе, на уметнички начин пружају слику о "грандиозном постигнућу" и подстичу на нове успехе. У том је контексту и став да у слици коју су приказивали државни и партијски руководиоци "на великом плану својих говора" треба тражити изобилје мотива за књижевни рад.

Сукоб КПЈ и Информационог бироа отворило је читав низ сложених идеолошко-теоретских и практично-политичких питања од којих су многа била у вези са сфером културе, њеном организацијом, начином функционисања, методима рада. Унутрашњи развитак текао је у знаку противуречних тежњи и тражења нових путева. Сукоб је, у прво време, утицао на централизацију рада у спровођењу културне политике. Повећана "будност", "јединство", "монолитност" исказивана је у свему. Совјетско искуство је додатно афирмисано. Основни задаци пропаганде били су, како је озваничио V конгрес КПЈ, систематска борба против непријатељских утицаја, безидејности и аполитичности, подизање култур-

ног живота на виши идејни и политички ниво, развијање науке, указивање свестране идејне помоћи за развитак књижевности, свих грана уметности, друштвених наука, борба против декадентних и формалистичких схватања и тенденција и друго. Партија тражи да се метод руковођења одозго на доле "још више и упорније" усавршава како би нижи партијски органи добили већу и благовременију помоћ у свим идеолошким питањима. У свим сферама културе и стваралаштва завладао је 1948. највиши степен контроле КПЈ и државних служби. Страх је био неминовни пратилац повећаног надзора.

Други пленум ЦК КПЈ, одржан 28-30. јануара 1949, значао је још један корак даље у централизацији партијског рада на агитацији и пропаганди, а тиме и у култури. Рад није смео да се одвија "без свакодневне помоћи партијских форума, без благовременог развијања агитационо-пропагандног апарата и преоријентације његовог рада у вези са сваком новом ситуацијом". Целокупни рад у сфери културе требало је да буде концентрисан на "оне теме" које помажу да партија мобилише све своје расположиве снаге "у борби за социјалистичку изградњу сопственим снагама". Заострено је питање партијске контроле, истакнута потреба за већим усаглашавањем рада партијских и државних органа, формирање области са обласним комитетима, дошло до централизације рада у ресору Министарства за науку и културу, формирана културно-просветна друштва на територијалном принципу. Упоредо са тим, али не и у завршној Резолуцији, II пленум ЦК КПЈ је истакао захтев да "треба смело и без колебања уклонити све оне старе клишее и формуле", напустити туђа практична искуства и организационе форме и престати их сматрати нечим апсолутним и увек важећим, окренути се сопственом искуству чије је занемаривање и довело "до стварања хоризонта нашим кадровима, догматског прилажења питањима, крутог држања за готове шеме и калупе".

Од пролећа 1949, у сложеним унутрашњим и драматичним спољнополитичким питањима, КПЈ је дефинитивно приступила преображају социјализма, сазнавању нових перспектива, развоју новог типа друштвене организације, ослобођењу мисли од наслага стаљинске догматике. Партија је почела да руши до јуче прокламоване и неприкосновене каноне социјалистичког реализма. Политика је и даље надмоћно арбитравала у култури али је, истовремено, разобличавање совјетског стаљинизма и суочавање са анатомијом властитог бирократизма, трајно поткопавало темеље партијске свемоћи. Партија је охрабривала уметнике и научнике у њиховом покушају да смелије анализирају друштвену стварност али границе дароване слободе није било дозвољено прекорачивати.

Трећи пленум ЦК КПЈ (29-30. 12. 1949) формулисао је ставове који су били резултат партијског курса на разбијању административних стега и елемената бирократизма у сфери просвете и културе. Њиме су наговештена нова схватања о путевима и методама рада. Пленум је разобличио и одбацио догматске ставове да се људска свест и мишљење могу мењати применом административних мера у тачно одређеним и испланираним роковима. Дотадашњи начин руковођења културом подврг-

нут је беспопштедној критици. Погрешним је сматрано до јуче захтевано формирање "јединствене административне машине". Затражено је одбацивање шаблона и наглашен значај проучавања југословенског искуства. Критика дотадашњег рада значила је радикално одбацивање става, произашлог из централистичког уређења власти, да административни апарат може и треба да за себе присвоји монопол у идеолошким питањима. Другим речима, на Трећем пленуму КПЈ, истакнуто је да је развој на плану културе једино могућ ако га прати развој социјалистичке демократије у друштву, тј. да стоји у обрнутој сразмери према административном начину руковођења и његовом идеолошком монополу. Тако јасно постављен однос између развоја људског друштва, свести и уопште културе, на једној страни, и идеолошког монопола административног апарата, на другој, пружао је могућност промена.

Народна револуција, као промена друштвених и политичких односа, налазила се у основи изградње целокупног друштва. Изградња социјализма схватана је као културно уздизање најширих слојева становништва и општа демократизација друштва која мења "бит" и "суштину досадашњег живота". Прихватање "позитивних" тековина културног развоја било је трећи елемент на коме је, у сфери културе, почивао нови партијски курс у култури. На Трећем пленуму ЦК КПЈ културној и просветној политици је стављено у задатак да васпитава "слободне социјалистичке људе, људе који смело и одважно мисле и раде, који су широки и разноврсни у схватањима, а не људе чији ће умови бити подшишани на исти начин". Обликовање "новог социјалистичког човека", како је "прописивао" Трећи пленум ЦК КПЈ, било је могуће превазилажењем бирократског метода рада, подстицањем слободног идејног развитка на основама социјалистичке демократије, супротстављањем буржоаским остацима у култури, препуштањем веће иницијативе културним институцијама и појединцима. На крају преломне 1949. као да је схваћено да ништа није бесмисленије и за социјализам опасније него "спутавање иницијативе и примена готових бирократских калупа и административних мера у области људског мишљења".

Процес демократизације сфере културе започео је реорганизацијом агитпроп апарата и стварањем нових државно-друштвених органа управљања - савета за просвету и културу - уместо ранијих министарстава. Тим чином извршено је радикално преношење руководећих функција у култури са централних на ниже (локалне) органе управљања. Децентрализацију управљања културом пратио је и процес сужавања делокруга рада партијског и државно-управног апарата у тој области друштвеног живота. Промене је доживео и начин финансирања културе. Политика у култури и даље је остала, пре свега, просветитељска. Држава и Партија престале су да буду једини ауторитет за сва идеолошка и идејна питања.

Развој идејне борбе засниван је на анализи и супротстављању моделима и узорима који су стизали из СССР-а, покретању питања о слободи стваралаштва и начинима, путевима и предусловима неопходним за њено остваривање, окретању ка новим уметничким правцима,

живој културној сарадњи и размени идеја са светом и критичком усвајању културне баштине. Њу је наговестио, већ средином децембра 1949, Едвард Кардељ у своме излагању у Словеначкој академији наука и уметности, које је било прва експлицитна критика совјетског модела културе и совјетске друштвене науке. Оцењујући да су те области друштвеног стваралаштва под притиском праксе доживеле стагнацију "у којој се рађају све могуће антидијалектичке и антинаучне тенденције", Кардељ се нарочито супротставио прагматичном схватању и примењивању исконструисаних догми које су учиниле да наука и култура постану "беспринципијелни лакеј практицистичке бирократије". Насупрот томе он је изнео нове погледе Партије на науку и културу који су се састојали у истицању аутономности тих области друштвеног живота у односу на државни апарат. То је пратио и став да културни и научни радници "морају да буду слободни у своме стваралаштву" и да једино кроз борбу мишљења, научну дискусију, критику и проверавање теоретских ставова у пракси они могу и треба да остварују напредак.

Деценијско наметање једног начина мишљења наишло је, почетком педесетих, на осуду званичних конгреса писаца и уметника. Писци су истицали да је догматски карактер културног и уметничког живота био "декретирани одозго једанпут за свагда" а форме кроз које је био спроведен вредноване су као "нека врста публицистичког и информативног сурогата" настали у Трећој интернационали. Конгреси писаца и уметника били су места где се беспштедно критиковала стаљинистичка пракса у култури и исказивао бунт против диктата који одређује понашање, осећања, уверења, начела, начин мишљења, начин уживања у лепоти уметничког дела - против свега што је културу и уметност сводило на идеологију. Право на слободу стварања у јавном, уметничком и културном животу Мирослав Крлежа је дефинисао као "пуно садржајно ослобођење и осамостаљење наше земље од свих утицаја и притисака споља, као и од реакционарних деловања изнутра". Анализирајући путеве развоја културе и уметности он је закључивао да самостални пут у социјализам неминовно оставља трага на стваралаштву. Упоредо са тим Крлежа је заговарао преиспитивање, валоризовање, ревизију свих књижевних и уметничких вредности насталих како у прошлости, тако и оних из савремености, у којима би стручна критика и научни приступ заменили идеолошки принцип вредновања стваралаштва.

Нови систем деловања на културном пољу и развој идејне борбе довели су "до разбијања оне једноличности и сивости, која се раније била почела увлачити". У новом времену за социјалистички реализам, не само као естетску већ и као историјску категорију, као "политички режим у литератури" и у целом уметничком стваралаштву, више није било места. Императив "реалистичке уметности" престао је да буде важећи и "једино исправни" начин изражавања уметника. Са попуштањем идеолошких стега све се више постављало питање колико има истине у делима уметника који своје ликове стварају по унапред утврђеном образцу, који животу прилазе са предубеђењем. Такав начин размишљања довео је у питање и ауторитарну партијност у стваралаштву, пре свега

њен идеолошко-естетски критеријум, а затим је и она, као и социјалистички реализам и теорија одраза, постала "предметом поруге".

У књижевности настају дела која представљају покушај синтезе револуционарне теме и новог модерног књижевног израза. Успоставља се континуитет са културним наслеђем, отпочиње и афирмише модерни књижевни израз. У књижевном и научном животу постаје видна борба мишљења. На њеним темељима отпочиње диференцијација и подела писаца на реалисте и модернисте. Уметничка критика носи у себи бунт изазван вишегодишњим подређивањем критике пракси револуционарне идеологије. У ликовно стваралаштво се враћа индивидуалност, до тог тренутка идеолошки проскрибованој. Схватање да се уметничка дела могу процењивати мерилима дневне политике и прагматичне потребе, изгубило је легитимитет. Промене доживљава и позоришна политика. У издавачкој делатности напуштена је једнострана оријентација на совјетску преводну литературу. Међународна културна размена и сарадња добила је на замаху.

Па ипак, све наведено није у стварности пролазило без јаких догматских отпора и идеолошких усијања. Партија је сферу културе знатним делом препустила самим културним радницима, али је и даље задржала улогу главног ауторитета у културном и уметничком животу. Све ново што је својим политичким курсом иницирала, Партија је истовремено детерминисала и сводила "на ону меру коју требају да имају" појаве таквог типа. Моћ идеологије жилаво је опстајала.

Ljubodrag DIMIĆ

IDEOLOGY AND CULTURE IN YUGOSLAVIA, 1945-55

The Summary

As part of the political left established at the end of the First World War, the Communist Party of Yugoslavia (KPI) was a party of revolutionary action, which determined its program, working methods, membership, and the organization by which it carried out its ideas and spread its influence. From the point of view of maintaining power and continuing revolutionary processes, the party's ideology occupied a very important place in the country's social life as a whole. Playing major roles in the formulation of the party's goals in the cultural sphere were the country's relative cultural backwardness, an inheritance of the past, as well as the party's own experiences as an outlawed institution under the previous regime, as well as those acquired during the National Liberation Struggle, i.e., the Second World War, together with the model provided by the First Socialist State, i.e., the Soviet Union. The experience of the National Liberation Struggle and the international circumstances that shaped the Yugoslav revolution had a decisive impact on the wide range of ideas concerning the question of artistic freedom and creativity during the first postwar years. The early stages of the transition to socialism and the conflict with the Communist Information Bureau

(Cominform) initially defined the period, which was characterized by slogans such as “the theme of the day,” “fighting optimism,” and “service to the people.” As a result of the Cominform conflict, the question of “social utility” in artistic creation was strengthened. Beginning in the autumn of 1949, the KPJ initiated major changes in the socialism that had existed up to that point. It sought and found new perspectives and developed a new type of social organization. It attempted to free itself from inherited layers of Stalinist dogmatism and began to dismantle the stultifying policies of “socialist realism” in the artistic sphere. While breaking with the traditions of Soviet Stalinism, the still dominant KPJ confronted its own bureaucratic structure and so undermined the basis of its own political power.